

Наталія Пахомова,
д. пед. н., доцент,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ З ОБМЕЖЕНИМИ ПСИХОФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті розкрито сутність поняття «насильство» та його прояви. Висвітлена необхідність особливої уваги та контролю за долею дітей з обмеженими психічними і фізичними можливостями. Охарактеризовані основні аспекти прояву насильства та жорстокості. Визначені шляхи запобігання жорсткому ставленню до дітей з обмеженими психофізичними можливостями.

Nataliia Pakhomova

WAYS OF PREVENTING ABUSE AGAINST CHILDREN WITH PHYSICAL AND MENTAL DISABILITIES

The article develops the concept of violence and its manifestations. It underlines the necessity to pay special attention and control over the life of the children with physical and mental disabilities.. The basic aspects of violence and cruelty are outlined. The ways of preventing of violence against children with physical and mental disabilities are identified.

Одним із показників економічного благополуччя, соціальної і правової зрілості та духовного розвитку суспільства є ставлення до дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Популяризація загальнолюдських цінностей як основи гуманізації і демократизації суспільства є неприпустимою з будь-якими проявами насильства, жорстоким поведінням з дітьми, зневажанням їхніх потреб та інтересів тощо. Однак, незважаючи на достатню увагу державних установ і суспільства до боротьби з проявами жорстокості і насильства по відношенню до дітей, у дійсності все ж таки виявлені такі випадки. Найлегшою здобичкою для злочинців є бездоглядні діти та діти з фізичними та психічними вадами, тому права таких дітей потребують постійного захисту, як на державному, так і на міжнародному рівні.

Загальні аспекти проблеми жорстокого поведіння з дітьми та насилля над ними розглядаються науковцями з філософських, соціально-педагогічних, психологічних, правових, моральних та культурних позицій (Н. Абдель-Хаді, Н. Агарова, Л. Алексеева, Н. Асанова, К. Бабенко, В. Бондаровська, Н. Гайдаренко, В. Квашиш, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова, Н. Максимова, Р. Мансудов, М. Московка, І. Трубавіна, Н. Щербак та ін.). У контексті організації корекційної допомоги дітям з обмеженими психофізичними можливостями та їх сім'ям, ґрунтовно розроблено теоретичні аспекти та практичні умови її реалізації, визначено систему, зміст та ефективні шляхи удосконалення процесу спеціального навчання і корекційної роботи (І. Бех, В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Фомічова, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко та ін.), досліджено основні аспекти впровадження інклюзивної освіти (В. Бондар, С. Миронова, В. Синьов, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.) тощо. Проте незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблеми, поза увагою дослідників залишилося впровадження форм і методів подолання та запобігання жорсткому поведінню з такими дітьми.

Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні гарантовано Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, затвердженою Законом України від 5 березня 2009 року № 1065-6 та іншими нормативно-правовими актами.

Однак, незважаючи на низку заходів держави щодо запобігання жорстокості і насильства над дітьми, це негативне явище продовжує поширюватися. Разом із відносно упорядкованою нормативно-правовою базою відсутні механізми та напрями реалізації права та захисту дитини, зокрема, щодо дітей із обмеженими психофізичними можливостями; відповідні вміння і навички спеціалістів, котрі опікуються цими дітьми та їх сім'ями.

Жорстоке ставлення до дітей проявляється у різних формах – від небажання їх доглядати, байдужості з боку дорослих – аж до фізичних покарань. Серед типів насильства виділяють: насильство індивідуальне і колективне; явне і неявне (приховане); реальне й уявне; одноразове, багаторазове, що триває впродовж багатьох років та ін.

Отже, поняття «насильство» розглядається вченими різних галузей знань по-різному: від вузького поняття – нанесення фізичної шкоди іншій особі до всеосяжної категорії – утиск прав людини. Насильство може виявлятися у найрізноманітніших формах: від нав'язування прізвиська і образливого погляду – до вбивства. Одиниць вимірювання насильства немає, проте масштаби його зростають та набувають універсального характеру. Об'єктом його може стати будь-яка людина і будь-яка сім'я, незалежно від їх

соціального становища, рівня життя, місця проживання [2]. Проблема ускладнюється тим, що діти з фізичними та психічними вадами, зазвичай, не здатні адекватно оцінити ставлення до себе, чинити опір, звернутися за допомогою та постояти за себе. Найчастіше такі діти знаходяться у повній залежності від сім'ї та її членів, або опікунів.

Насильство розглядають у чотирьох аспектах: правовому, моральному, суспільно-політичному та психологічному [4]. У правовому аспекті більшість випадків насильства карається законом. Однак жертви насильства не завжди звертаються за допомогою до правоохоронних органів. Насильство у моральному аспекті окреслює кривдження осіб, слабших фізично, часто з фізичними або психічними вадами. У суспільно-політичному – насильство набуває значних розмірів, про що свідчать війни, збройні конфлікти, акти непокори, а також бійки у громадських місцях. У психологічному – це явища, що відбуваються у психіці людини, а також у їхніх стосунках. Головний зміст цього виду насильства – страждання жертви, її безсилля, внутрішній розлад, приниження. Отже, насильство над дітьми – це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші.

Сім'я є основою для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Вона повинна бути основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження, передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей. Насильство у сім'ї, згідно з чинним законодавством – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [4].

Виділяють наступні моделі насильства в сім'ї:

- психопатичні моделі, що центруються на схильності до насильства дорослих (алкоголь, наркотики, низька самооцінка, комунікативна некомпетентність, соціальна ізоляція, соціальні, психологічні і психіатричні проблеми, депресивність, відсутність самоконтролю, суїцидальні схильності, агресивність, рання вагітність матері, втрата дитини та ін.) і дітей (недоношеність, хворобливість, небажаність, фізичні і психічні вади та ін.);

- соціальні моделі, що пояснюють насильство зовнішніми (соціальними) чинниками і умовами, такими, як бідність, низький рівень доходів, безробіття, соціальна ізоляція і закритість сім'ї, перенаселеність, низький освітній і культурний рівень та ін.;

- психосоціальні моделі, котрі прагнуть інтегрувати психологічні і соціальні чинники насильства. У даних моделях чинники насильства поділяються на структурні, ситуативні і комунікативні, причому саме комунікативні чинники є ключовими і визначаючими прояви насильства в сім'ї: особливості міжособових взаємодій є або «інгібітором», або «каталізатором» дії структурних і ситуативних чинників насильства. Представлені моделі насильства спостерігаються і в сім'ях, які виховують дітей із обмеженими психофізичними можливостями, що зумовлює особливу увагу до таких родин з метою визначення причин, уникнення та попередження цього асоціального явища.

Народження хворої дитини, як правило, змінює взаємовідносини і психологічний клімат у сім'ї. Всі її члени і особливо мати знаходяться в стані емоційного стресу [3]. Цей стан формує такі ознаки особи, як підвищена чутливість і тривожність, невпевненість в собі, внутрішня суперечність, що несприятливо впливає на емоційно-особистісний розвиток дитини.

Вивчаючи психологічний клімат у сім'ї розумово відсталої дитини, учені (І. Багдасар'ян, О. Мастокова, О. Савіна та ін.) зазначають, що з перших років життя такі діти інтуїтивно відчують неприйняття з боку своїх батьків, що деструктивно впливає на міжособистісні контакти у родині. Типовою реакцією матері є жалість до дитини, прагнення опікати, контролювати. У той же час у неї може проявлятися роздратованість, бажання покарати дитину, ігнорувати її інтереси. Емоційний стан матері характеризується депресією, відчуттям провини, горя, сорому і страждання [1]. О. Мастокова виділяє особливості сімейного виховання дитини за такими критеріями: емоційне прийняття хворої дитини батьками, зацікавленість у дитині, турбота про неї, вимогливість до неї, демократизм або авторитарність у сімейних відносинах. Тип сімейного виховання визначається за наступними параметрами: знедолення; байдужість; гіперопіка; вимогливість; стійкість; любов [3].

С. Хорош, характеризуючи різні аспекти батьківсько-дитячих відносин у сім'ях, які виховують сліпих дітей, виділяє адекватну і неадекватну батьківську позиції, що проявляється у різних варіантах: жертвності, гіперопіці, деспотичній поведінці, жорстокості, твердості або відсторонення від дитини. Л. Солнцева визначає три типи взаємовідносин в родині дітей із порушеннями зору: гіперопіка, деспотизм батьків, відчуження від дитини. На думку автора, ці варіанти несприятливих внутрішньосімейних відносин виховують у сліпих дітей небажані особистісні якості: егоїзм, неслухняність, розпещеність або «емоційну» глухоту [1; 3].

Таким чином, відхилення психофізичного розвитку та проблеми формування особистості слід розглядати не тільки як наслідок органічних і функціональних порушень, але й як вторинні прояви, що обумовлені дефіцитом спілкування, неправильним ставленням, жорстокістю та відсутністю адекватних засобів співпраці батьків з дітьми. Психолого-педагогічні дослідження дають можливість стверджувати, що фундамент загальнолюдських та культурно-національних цінностей особи, її особистісний розвиток формується переважно у процесі внутрішньосімейної взаємодії дитини з батьками та іншими членами сім'ї. Отже, жорстокість та насильство над дітьми в сім'ї як найближчого та постійного оточення дитини можуть призвести до жахливих наслідків.

Попередження та подолання насильства над дітьми і жорстокості в сім'ї є складною системою заходів у правовому, соціальному і психолого-педагогічному аспектах, спрямованих на усунення причин вчинення насильства в сім'ї, його припинення, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальної і психологічної реабілітації жертв насильства.

У ситуації загальної нестабільності сучасна сім'я переживає серйозну кризу, яка накладає негативні риси та загострює відносини між дітьми та батьками, послаблює увагу до психофізичного розвитку дитини. Найяскравішими показниками внутрішньосімейних проблем є нервово-психічні порушення у дитячому віці, що проявляються в емоційних станах тривожності, страху, агресії і слабкій комунікабельності. Майже всі психічні і психоневрологічні розлади у дітей і підлітків, як зазначають більшість дослідників, пов'язані з проблемою сімейного благополуччя або неблагополуччя. При цьому виділяється така закономірність: чим раніше склалася несприятлива соціальна обстановка, тим більш грубими і стійкими будуть порушення розвитку. Різні несприятливі соціальні причини можуть обумовлювати як непатологічні порушення онтогенезу (соціальна педагогічна занедбаність), так і патологічні (патохарактерологічне формування особи).

Таким чином, з метою запобігання насильства та жорстокого поводження з дітьми з обмеженими психофізичними можливостями, необхідно з'ясувати основні особливості батьківської позиції по відношенню до дитини.

Визначені аспекти проблеми сім'ї дитини з відхиленнями у розвитку підтверджують, що її слід розглядати не тільки через призму проблем дитини, але й через вивчення соціальних чинників, що безпосередньо впливають на її розвиток. Головними у цьому процесі особами, які визначають перспективи психофізичного розвитку та соціальної адаптації дитини, є її батьки. Наведені дані свідчать, що з метою створення сприятливих умов розвитку та задля попередження жорстокості і насильства у родині в процесі спеціальної допомоги необхідно враховувати:

- соціальний статус сім'ї;
- характер взаємовідносин у сім'ї;
- типу батьківської позиції у ставленні до дітей з психофізичними порушеннями;
- взаємозв'язку особистісних характеристик батьків з характером їх ставлення до дітей.

Отже, запобігання жорстокості та насильству над дітьми представляє собою цілісну систему дій у правовому, соціальному, морально-етичному і психолого-педагогічному напрямках, що повинні включати: дії, спрямовані на інформування дорослих щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми, що передбачає проведення відповідних навчально-консультативних програм (тренінги, семінари тощо); нагляд і контроль сім'ї, в якій виховується дитина з обмеженими психофізичними можливостями з боку відповідних соціальних, медико-психолого-педагогічних служб та служб охорони здоров'я; функціонування телефону довіри; надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапилися випадки насильства чи жорстокого ставлення, відповідний контроль за цими сім'ями з метою оперативного виявлення випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї: [наук.-метод. збірник; під ред. Л. Фалінської]. – К., 1998. – 178 с.
2. Іванова Т. Насильство в сім'ї / Т. Іванова, Д. Сапун // Матеріали наук.-теорет. конференції / [відп. за вип. Л. Валенкевич]. – Суми: СумДУ, 2007. – Ч. III. – С. 49–51.
3. Мастокова Е. Лечебная педагогика: Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Е. Мастокова. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 10. – С. 70.